

AD VERMEDE ZITLIK VE BENZERLİK

Şahin BARANOĞLU*

ÖZET

Dillerin adlandırma biçimlerinin nasıl birbirine benzediğini göstermek amaçlı bu çalışmada dil içi ve diller arasındaki adlandırma zıtlık ve benzerlikleri, ayrıntılı bir şekilde araştırılmıştır. Bu çerçevede sunulan örnekler, insanoğlunun ad vermedeki benzer seçimlerini göstermektedir. Atalarımızdan kalma eserler, söz konusu örneklerin korunarak bugüne taşınmasını sağlamak bakımından önemlidir. Bu bağlamda en çarpıcı örnekler, art zamanlı olanlardır. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar, günümüz Türkiye Türkçesinin derin ve zengin bir tarihe sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dilbilimi, Zıt Anamlı, Çok Anamlı, Kökteş, Mecaz.

OPPOSITION AND SIMILARITY IN NAMING

ABSTRACT

It is researched that oppositions and similarities of naming inter-languages and among languages in this study which has the aim of explaining the similarities in the styles of naming among languages. In this framework, the presented examples refer to the mankind's similar choices in naming. The works of ancestors are important that they have preserved and brought these samples to these days. That's why the most remarkable of these samples are diachronic. The results obtained from this study show that modern Turkish has deep and rich history.

Keywords: Linguistics, antonym, polysemy, cognate, metaphore.

Dillerdeki söz varlıklarına dair çalışmalarda elde edilen sonuçlar, bugün birbirine düşman olan toplumların bile bir zamanlar bir ve beraber olduklarının göstergesidir¹. Zıtlık ve benzerlikler manzumesi hâlinde teşekkül etmiş yapılardan ibaret söz konusu göstergeleri, en çok dil yadigârlarını incelerken fark ediyoruz; zira dil, varlıkla münasebeti sağlayabilmek için kendisini ortadan kaldırırken pek çok şeyi de saklar² yahut zaman içinde döküp saçır. Böylelikle mecazlaştırma veya kelime edinmenin diğer yollarının³ koordinatları silinip *rüzgarın yel* anlamı *örf-i âm / teârîf* (common usage) olup, bir zaman için *gerçek anlamı* (denotative meaning) olan *zaman* ise arkaik hâle gelir; tıpkı *merkep*, *misafir* veya *darüşşifa* gibi⁴.

* Yard. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, elmek: sbaranoglu@adu.edu.tr.

¹ Günay Karaağaç, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 2008.

² Askerî terim, yer adı, özel ad, deyim, atasözü ve tekrarlarla sık rastladığımız bu tür saklamanın şekli tarafsızdır. *Kara* kelimesi Oğuzca'da ne *kuzey* ne de *batı* anlamında kullanıldı; ama sanat tarihi derslerinde hanların kuzeydeki kapılarından *karakapı* diye söz edilir. Köylerin en kuzeyindeki mevkilerin adı genellikle *karayer*'dir. Kış ve bahar yağmurlarını emen toprağın yaz ve güz aylarında kaya diplerinden o suyu sızdırdığı yere *karasuluk* denir. Bir köyün kahvesinde bunları dinleriz, mezarlığına uğrasak mezar taşında ETÜ *buyur-* ve *affet-* anlamı *yarlıka-* fiilinin *affet-* anlamını görürüz. Soyadlarını sorsak *edgü*'den *iyi*'ye kadarki bütün aşamaları (*edgü*, *ezgü*, *eygü*, *eygi*, *izgü*, *izgi*) duyabiliriz.

³ Günay Karaağaç, *Sözlük Yapısı, Dil Tarih ve İnsan*, Kitabevi, İstanbul 2008, s. 41-52.

⁴ Abdurrahman Süreyya, *Mizânü'l-Belâga*, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul 1303, s. 79.

Dillerdeki *itme - çekme zinciri* (split - merger chain) adı verilip, *bilginin farkına varmak, bütünden ayırmak ve sonra bunları çeşitli ortak noktaları ölçü alarak tekrar birleştirmek*⁵ olarak tanımlanan husus, bir ses bilgisi terimi olan *bütünleyici dağılımdan* (complementary distribution) farksızdır. Nasıl bir *sesbirim* bir diğerine dönüşürken *değişken ses* aşamasından geçiyorsa, bilginin tetiklediği her yeni anlam için de, ya yeni bir kelime bulunuyor ya da zayıf bilginin yerini güçlüye terk etmesiyle anlam değişmesi meydana geliyor. Bu çalışmada biz Türkiye Türkçesini esas alarak, *Kutadgu Bilig*⁶ (KB) başta olmak üzere diğer metinlerin ve dillerin malzemesinden, dilin bu bilinen özelliğine eş ve art zamanlı örnekler bulmak istedik⁷.

Art Zamanlı (Diacronic) Anlam Değişmeleri

özle-	KB	<i>benimse-</i>	(B 13*) ⁸
	TT	<i>göreceği gel-</i>	

Bazen tıpkı İng.nin *power* (güç) / *poverty* (fakirlik); *cover* (kapa-, ört-, koru-) / *cover* (çömel-, korkup çekil-) veya Türkçenin *kök* / *gök* yahut *taban* / *tavan* kelimeleri gibi zıt anlamlıların kökteşliği söz konusudur⁹. KB'deki *karşı koy-* anlamlı *özne-* (678) fiili buna örnektir. Kelimenin kökünde yahut gövdesindeki bir veya birkaç fonemin değişerek başka anlamın karşılanması illa zıt anlam için de olmaz: İng. *further* / *farther* veya Türkçe *yaş* / *yıl* gibi.

alçak	KB	<i>alçak gönüllü</i>	(43) ¹⁰
	DLT ¹¹	<i>yumuşak huylu, uslu</i>	(C. I, s. 100)
	Kelile ve Dimne	<i>alçak gönüllü</i>	(28a/6) ¹²
	TT	1. <i>yüksek olmayan</i> 2. <i>aşağılık, soysuz, hain</i>	
bilin-	KB	<i>bil-, anla-</i>	(430) ¹³
	TT	<i>tanınmış ol-</i>	
keçür-	KB	1. <i>bağışla-</i>	(124)

⁵ Günay Karaağaç, *Alıntı Kelimeler Üzerine Düşünceler*, **Türk Dili**, 552 Aralık 1997, s. 499-510.

⁶ R. Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig**, TDK Yay., Ankara 1991.

⁷ Bunun tam tersi çalışmalar da yapılmış ve eş anlamlılıkla sebepleri adına ilginç tespitlere ulaşılmıştır: *bul-* / *tap-*, *elig* - *el* / *kol*, *ısr-* / *tişle-*, *in-* / *tüş-*, *kaç* / *neçe* - *kança*, *kendü* / *öz*, *kiçe* / *tün*, *kizle-* / *yaşur-*, *köpek* / *it*, *meñze-* / *okşa-*, *tal* / *butuk* vs. bk. Gürer Gülsevin, *Kutadgu Bilig'in Dilinde Lehçelerin Özellikleri: Denk Çifiler*, **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, 2/2, Spring 2007, s. 276-299.

⁸ Rakamın yanındaki * işareti söz konusu kelimenin KB'de sadece bir kez geçtiğini göstermektedir. Parantez içinde verilen rakamlar KB'deki beyit sayılarıdır.

⁹ Kökteşlik bir yana aşağıda örneklendirileceği üzere (*ser-* vs.) bir kelimenin zıt anlamını da aynı kelimeyle ifade etmek, dilde yeni kelime edinme yollarından biridir. Zıtlık ilişkisi, türkülerde, gündelik dilde ve edebiyatta sadece yeni kelime değil *bikr-i mana* (novel sense) arama yollarından da biridir: Türkücü, *Benim dert çekmeğe dermanım mı var* derken dizideki kabadayı, *yok etmedeki yaratıcılıktan* dem vuruyor. Zeki Müren'in İzmir'de TRT'den armağanını alırken ölmeden önceki son sözleri "*Ağlasam mı gülssem mi bilmiyorum; herkese teşekkür ediyorum.*" idi. Kimi şair *gamın da neşâtın da rûzigârından* söz ederken kimi de *Ağlarım hatıra geldikçe gülüşüklerimiz* der. Bu durum aynıyla *tenasüp* için de söz konusudur.

¹⁰ *Aşağılamak, küçük düşürmek, utandırmak* anlamlı *humiliate*'nin kökteşi olan *humility* ise *alçak gönüllülük, tevazu ve boyun eğme, yumuşak başlılık* anlamlarına gelir. bk. İngilizce Türkçe Redhouse (İTR), Redhouse Yay., İstanbul 1991, s. 474.

¹¹ Besim Atalay, **Divanü Lugâti't-Türk Tercümesi**, TDK Yay., Ankara 1986,

¹² *Pes görklü ibâretile ve yumşak dilile ve alçaklığla ol işiün ziyânın ve fesâdını aña aîladam ve âkabetin aña bildirem*. bk. Kul Mesud, **Kelile ve Dimne**, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Bölümü Yazma no: 1897.

¹³ Benzer şekilde *ekin-* fiili de *kendisi için ekmek* anlamındadır. (5249)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

	2. <i>geçir-</i>	(5636)
	3. <i>öldür-</i>	(404) ¹⁴
	4. <i>heba et-</i>	(1117)
<i>geçir-</i> TT	<i>geçir-</i>	
keçimlig KB	<i>geçici</i>	(3782)
<i>geçimli</i> TT	<i>uyumlu</i>	
evlig KB	1. <i>ev bark sahibi</i>	(164)
	2. <i>kadın</i>	(4607) ¹⁵
<i>evli</i> TT	<i>evli, bekâr olmayan</i>	
elgi uzun KB	<i>sözü geçer</i>	(546)
<i>eli uzun</i> TT	<i>hırsız</i> ¹⁶	
küçen- KB	<i>güçlen-</i>	(1053)
<i>gücen</i> TT	<i>darıl</i> ¹⁷	
öğretig KB	<i>terbiye</i>	(883*)
<i>öğreti</i> TT	<i>doktrin</i>	
başla- KB	1. <i>başla-</i>	(1)
	2. <i>yönet</i> ¹⁸	
	3. <i>rehberlik et-</i>	(2497, 2485)
	4. <i>dikkate al-</i>	(4034) ¹⁹
	5. <i>güt- (koyug başla-)</i>	(4353*)
	6. <i>yarala-</i>	(2517*)
	7. <i>bak-, nezaret et-, denetle-</i>	(2536) ²⁰
	8. <i>yardımcı fil</i>	(4125) ²¹

¹⁴ Öküş beg karıttı karımaız özi / Telim beg **keçür**di kesilmez sözi

¹⁵ Birinci örnekte *-lig* ekinin çekimlik fonksiyonunu yani geçici ad yaptığını ikincide ise sözlük maddesi yaptığını görüyoruz. Bu ekin yapı ve fonksiyonları için bk. Zafer Öner, *Türkçede Lx Eki*, V. **Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, Ankara 2004, C. II, s. 2203-2208. Mustafa Öner, aynı ciltteki *Türkçede -lig > -lı Ekli Niteleme Sözlerinin Edatlaşması* adlı yazısında, *-lı* ekinin kalıplaşmasıyla elde edilen 44 Türkçe edatı belirlemiştir. (s. 2239-2251)

¹⁶ *Eli uzun*'un OTÜ'deki anlamı ağızlar bir yana İstanbul Türkçesinde de vardır; ancak *hırsız* anlamı o kadar *örf-i âm* olmuştur ki *sözü geçer* anlamı gözden kaybolmuştur. Bu anlama TS ve ÖTS yer vermezken BTS'de *nüfuzlu* ve *hırsız* karşılığı vardır (s. 329).

¹⁷ *Küse-* fiilinin ETÜ'deki *iste-*, *arzula-*, *özle-* (küsüş "değerli") anlamı da *küs-* fiilinin bugünkü anlamı bakımından dikkate değerdir.

¹⁸ Her ne kadar *Dizin*'de sehven KB'de geçen bütün kullanımlar için *başla-* anlamı verilmişse de kelime, *budun başla-* ve *sü başla-* gibi yapıları içeren şu beyitlerde *yönet-* anlamındadır: 255, 1076, 1924, 2147, 2267, 2272, 2602, 2878, 3110, 3126, 3460, 4353, 4388, 6342. DLT'de de *başla-*, *komutanlık et-*, *kılavuzluk et-* anlamları verilmiştir. C. IV, s.74.

¹⁹ *Neçe me bu kün söz saña aysa öz / Kiçiglerke başlap ayayın bu söz*

²⁰ Bu beyitteki *kapug başlasa* ifadesi için ED *supervise the gate* karşılığını verir. bk. **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Sir Gerard Clauson, Oxford 1972, s. 382.

Turkish Studies

yakış-	KB	1. <i>yaklaş-</i> (fizikî)	(134*)
		2. <i>uyuş-</i>	(3036*)
	EAT	1. <i>yan yana gel-</i>	(107b/4) ²²
		2. <i>samimi ol-</i>	(97a/3) ²³
	TT	<i>güzel dur-, uygun ol-</i>	
tütün	KB	<i>duman</i>	(341) ²⁴
	TT	<i>tütün bitkisi ve yaprağı</i>	
ata-	KB	<i>ad ver-, adlandırıl-</i>	(748)
	TT	<i>tayin et-</i>	
atan-	KB	<i>ad al-</i>	(303)
	TT	<i>tayin edil-</i>	
igid-	OA ²⁵	<i>besle-</i> ²⁶	
	KB	1. <i>besle-</i>	(3744)
		2. <i>eğit-</i>	(C 59)
	igid	OA	<i>yalan</i> (Kül Tigin, güney yüzü, 10 st.)
	igit-	OA	<i>besle-</i> (Kül Tigin, doğu yüzü 16. st.)
	eğit-	TT	<i>eğit-</i>

Hemin KB'de *de*, *ve*, *hem* fonksiyonlarının üçü de vardır ki ilk ikisi Kıpçak ve Karluk lehçelerinde hâlâ yaşamaktadır: *Hem* kelimesi Tatar Türkçesinde *ve*; *hem de ...*; *hem ... hem*; *da / de* olarak kullanılmaktadır.²⁷ *Can atası, miñ tenge beriñ, bu gel hem sevdagerçilikni örgenmey kelse, unda bütünley üyge kiritmeybiz.*²⁸

Dede Korkut'ta *kalñ* kelimesi *sık*, *kesif*, *kalın* anlamıyla sadece bir kez geçtiği hâlde (*Kalñ sazlarla çevürdüm alımadum Basat!* Dresten 224-11), *kalın* şekli 51 kez ve hepsi de

²¹ *Kalı oldırur erse öz kur bulup / Okıp başlasa ötrü kirgil turup.* Burada çağırılmaya başlayınca, çağırınca, çağırır çağırılmaz anlamı, yani başla- fiilinin anlam boşalması söz konusu.

²² *Uşbu terbiyet üzerine oruc dutucu çetük birkaç demdeme bulara okudu, ta kim aña yakışdılar ve imîn ve fârig ve korkusuz ve ihtiyâtsiz olup ilerü geldiler.* bk. Kul Mesut, *age*, s. 4.

²³ *İmdi eger el virürse, eytiğil benümçün şol düşman meselin kim aña aldanmak gerekmez, niceme kim ol düşmân yumşaklık ve zârılık ve yakışmak ve alçaklık gösterürse dahu...* bk. Kul Mesud, *age*, s. 3.

²⁴ *Tütünü doğru çıkmak* (işî yolunda olmak) deyimini ve “*Komşu komşunun tütününe muhtaçtır.*” atasözü gibi yapılarda bu anlamı hâlâ kullanıyoruz ve söz konusu anlam bazı sözlüklerimizde yer alıyor. bk. BTS, s. 1194.

²⁵ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul 2007, Kül Tigin, güney yüzü 23. satır.

²⁶ DLT'de *iglen-* fiili *hastalan-* anlamındadır: *Uragut iglendi: Kadını ağrı tuttu* (C. I, s. 259). YTS'de ise hem *ig* (verem) hem de *igle-* (hastalan-) vardır (s. 113). **Tarama Sözlüğü** ise *iğle-* (iyle-) *hastalan-*, *hastalık getir-* ve *iğlü'yü de dertli* anlamında veriyor (TDK Yay., Ankara 1967, C. III, s. 2020). Bugün ağızlardaki *iğle-> ile-* ise *hastalan-* hatta *kuru-* anlamındadır: *Kavun vs.nin çiçeğinin meyveye dönüşmeden sararıp kuruması* (Aydın, Salavatlı).

²⁷ Mustafa Öner, **Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara 2009, s. 101.

²⁸ Can babası, yine bin lira ver, bu defa **da** tüccarlığı öğrenmeden gelirse, o zaman, o zaman hiç eve sokmayız, demiş. bk. C. Vedat Uygur, **Özbek Türkçesi- Gramer, Kelime Tahlilleri, Metinler, Aktarmalar, Sözlük**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2008, s. 86. Yine Kıpçak Türkçesinden bir atasözü: *Hayat hem halk hem galiblerini hoş kıladi* (Hayat da halk da yenenleri sever).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Oğuz'un sıfatı olarak (kalın Oğuz) *kalın*, *kalabalık*, *büyük*, *kuvvetli* anlamıyla geçer. Aynı kelime, KB'de de *kalabalık*, *çok*, *sürü* anlamındadır (5164).

Gümüzdeki *kalk-* (ETÜ *tur-*) fiiliyle ETÜ *gökyüzü* anlamı *kalık*²⁹ (KB, 80. b.) yapısının *kalın* ile ilgisinin açık olduğu belliyse de *kalın* ve *kalın* kelimelerinin ayrı anlamlar için kullanıldığı muhakkak. İlginç olan Tonyukuk'ta *kalın*³⁰ şeklinde yazılan *kalın*, *ince olmayan* anlamı kelimenin günümüz Anadolu ağızlarında *galın* olarak kullanılması. Aynı kelimedede sadece *n > m* değişikliği³¹ değil alışılmışın tersine *n > ñ* değişmesi de olmuştur.

Bu değişmeyi *kalañda* (<*kalan*) da görüyoruz. YTS³², de *kalan* şekliyle *öbür*, *öteki*, *başka*, *geri kalan*, *sonraki*; *artık*, *gayrı*, *bundan sonra* anlamları verilen (s.122) kelime, Türkiye Türkçesi ağızlarında bugün *galañ* şeklinde ve *artık*, *bundan böyle* anlamındadır.

Zıt Anlam İçin Çok Anlamlılığın Yahut Kelimenin Bir Fonem Değişmiş Veya Eklenmişinin Kullanılması³³

İng. *leave* kelimesi hem *müsaade*, *izin*, *ruhsat* hem *vazgeçmek*, *çaymak* anlamındadır. *Disillusionment* ise *gözünü açma*, *gerçekleri görmesini sağlama* ve *hayal kırıklığı*. İng. *reign* (saltanat, hükümet, hüküm sür-) ile *resign* (istifa et-, terk et-) yapıları gibi KB'de şunlar vardır:

açığ	1. ihsan, bağış (616)	< aç-ıg
	2. acı (1170)	< açi-g
alk- ³⁴	mahvet-, batır- (1209)	< al-k-
alka-	alkışlamak (5786*)	< alkı-
ar- ³⁵	1. aldat-	(1172)
	2. yorul-	(837)
art-	fazlalaş-	(349)
	arta- bozul-, kötüleş-	(4384)
az	1. az	(172)
	2. yolu şaşır- ³⁶ (ED, s.279)	(205)

²⁹ ETÜ'de *galı-* (zıpla-, yüksel-), *kalan* (vergi), *galın* (kalabalık; yoğun, fizikî kalınlık) yapıları vardır. bk. ETS (*Drevnetyurkski Slovar* - Eski Türkçenin Sözlüğü, Haz. V. Nadelyayev, D. Nasilov, E. Tenişev, A. Şerbak Leningrad 1969.), s. 411-413.

³⁰ OA, Tonyukuk, güney yüzü, 6. satır.

³¹ ETÜ'de *çeyiz*, *başlık* anlamı gördüğümüz *kalın*'ın (DLT C. IV, s. 255) dudaksıllaşmış (*n > m*) *kalım* şeklini pek çok günümüz şivesinde hatta Rusçada da görüyoruz. bk. ETS, s. 412.

³² **Yeni Tarama Sözlüğü** (Haz. Cem Dilçin), TDK Yay., Ankara 1983.

³³ *Fono-semantik veya morfo-semantik farklılaşma* denen bu hususun bir yönü de *iştikak* adlı sanattır: *Kimsesizim hımsım da yok hasmım da!* (Cemal Safi), *Hâlâ o cehâlet*, *o tecâhül*, *o techil* (Tevfik Fikret).

³⁴ KB'de *alık*'ın *istek*, *kapris* anlamında olduğunu, yine DLT'de *alık*-in *düş-*, *kendini kötü hisset-*; *iltihaplan-* anlamında kullanıldığını ETS kaydeder: *Baş alıktı: Yara iltihaplandı*. Aynı yerde kelimenin *murdar ol-* anlamı ve DLT'de *alg*'ın *kötü* anlamı da verilmiştir. KB'deki *algıt*'ın *öv-*; DLT'deki *algın*'ın *kaybol-* *tüken-*; *öl-* ve *algış*'ın *birbirini mahvet-* anlamları ve Kül Tigin'deki *alga*'nın *öv-*, *iyi niyet belirt-* anlamı *ög-* *alga-* tekrarlı kullanımıyla ve *algaş-* (karşılıklı *öv-*) işteyle birlikte verilmiştir. Dede Korkut'taki *alkış*'ın *dua* anlamının Uygurcada, DLT'de KB'de de var olduğunu yine ETS kaydeder (s. 35-39). *İkinci* kelimesinin de kökeni olduğu bilinen *al-* kökünün VKK (alk-) şeklinin kötü, VKKV (alkı- ~ alka-) şeklinin de iyi anlamlar için kullanıldığı anlaşılıyor.

³⁵ ED her iki anlamı kaydeder (s. 193).

³⁶ *Azı-* fiilinin *sız-* anlamını DLT (C. III, s. 253) referansıyla ED (s. 281) ve ETS (s.72) kaydetmiştir; *küçük su birikintisi*, *gölcük*; *bataklık* anlamı *azmak* kelimesinin buradan geldiği belli. *Yanul-*, *yolu şaşır-* anlamları da *ak-*, *sız-*'a

Turkish Studies

ser-	kız-, öfkelen-	(6543)
	sabret-	(807)

İng. sheer kelimesi, hem yolundan sapmak hem de *tam, bütün, düpedüz, sırf, katışıksız, tamamen, dimdik, doğrudan* anlamındadır. Tamlıkla sapma aynı kelimeyle adlandırılmış. Elbet buradaki *share* (pay, hisse; böl-) yapısını da zıtlık bakımından unutmamak gerekir.

Adlandırmada Benzerlikler

Türkçe, Arapça, Farsça, Rusça ve Fransızcada hem ağızdaki konuşma organının hem de insanlar arasında iletişim aracının çok anlamlı bir kelimeyle adlandırıldığı bilinir: *Dil*³⁷, *lisan, zeban, yazık, langue*.

Yaz- (*yazı yaz-*) fiilinin dillerde *yar- ~ yır-* anlamlı kelimelerle (İng. *write, scribe, engrave; Grek. charaktēr; Ar. hakk*) ifade edildiğini bilinir.³⁸ *Zihinde tut-* anlamının Far. *ezber*, Tatar Türkçesi *küñilden*³⁹, İng. *by heart* şeklinde adlandırılması da ilginçtir.

Bir üst katman dili olarak *isyan et-* anlamını *revolt* ve *tiksindirici, igrenç* anlamını da *revolting* şeklinde adlandıran İng.de *executive* kelimesi *yönet-*; *execution* da *idam*⁴⁰ anlamındadır. Tıpkı Ar. *siyaset* kelimesinin hem *yönetim* hem *idam et-* anlamında kullanılışı gibi⁴¹.

İng.de *yayıl-* anlamlı *flourish, çiçek* anlamlı *flower* ile kökteştir. Türkçe *çiçek* ise XI. asırdaki KB'de *çeçektir* ve *dağıtmak* anlamlı *çeç-* kökünden gelir.⁴² Yine İng.de *arm* kelimesi *kol, army* de *kolluk kuvveti* anlamındadır. Türkçe *kolluk* kelimesinin kökü olan *kolu* ve bir de *kolun* şivelerde kullanılan *el* anlamını düşününce ad verme benzerliği netleşiyor: *Arm - army, kol - kolluk kuvveti*.

Karakoldaki kol ise Moğolcada ve hatta **Dede Korkut**'ta var olan ve bugün özel ad olarak da kullanılan *karavul*⁴³ kelimesinden geliyorsa da KB ve DLT'de geçen *karagu* kelimesinin Türkçede hem *kör* (DLT, C. I, s. 446) hem de *karakol, gözcü* (ETS, s. 424) anlamına gelişi, bir başka zıt anlamlılık örneğidir.

Teori ve *nazariye* gibi farklı kodlamalar yanında *bak-, yardım et-, hizmet et-* anlamlı *minister* ile Türkçe *bakan* yahut Ar. *nâzır* gibi örneklerden bahsetmek her ne kadar bilimsel *hâyidelik* ise de İng. *run over* yapısının hem *ziyaret et-* hem de *ez-, çiğne-* anlamında kullanılışı en az *hediye* anlamlı kelimelerin dünya dillerindeki adlandırılma şekli kadar ilginçtir. İng.de de *present* kelimesinin anlamlarından biri *nişan almak (tüfek), giftin* ise *hüner, kabiliyettir*. Yine *hediye* anlamlı Ar. *tuhfenin* çokluğu *tuhafır* ve *garip, acayip, gülünç, münasebetsiz, garabet* gibi

çok uzak değil. *Yolu şaşır-, sız-* ve *yanıl-* (*yaz-uk* "suç, günah") anlamları aynı kelimeyle ifade edilmiş. ED *azuk*'un ETÜ *yiyecek* anlamını, *yolunu kaybetmiş, günahkar* (Azuklar yolından kiterdi meni) anlamıyla birlikte verir (s.283).

³⁷ Divan şiirinde *dil* kelimesini *lisan* anlamında görmüyoruz. Hâlbuki KB'de *york til* (beliğ dil) *Yaruttaçı erni yorık tinli bil* (162) şeklinde geçer. *Gönül* anlamının kullanım sıklığının buna sebep olduğu anlaşılıyor. Cumhuriyet sonrası, kelimenin *lisan* anlamında, tıpkı *ulus, yanıt, kut, biçem* kelimelerinde olduğu gibi bir *yeniden canlandırma* (neologism) olmuştur.

³⁸ Hatice Şirin User, *Türkçede yaz- 'yazı yazmak' Fiili Üzerine*, **Türk Dili**, 634, Ekim 2004, 563-571.

³⁹ Mustafa Öner, **age**, s. 146.

⁴⁰ İng.de hem *değnek, sopa* hem de *personel, bir idarenin bütün memurları* anlamlı *stuff* kelimesi vardır.

⁴¹ Ar.da *siyaset* mastarı esasen *at terbiyesi* demektir, ism-i fâili *sâyis* Türkçeye *seyis* olarak geçer ve *başkan* anlamı değil *at bakıcısı* anlamında kullanılır. Kelimenin *idam yapılan yer* anlamlı *siyaset meydanı* ve diğer anlamları Osmanlı Türkçesinde ortaya çıkmıştır. bk. BTS, s. 1071.

⁴² Şahin Baranoğlu, "Çeştepe" Adı Hakkında, **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, 4/3, Spring 2009. s. 311-318.

⁴³ *Sınır boyundaki nöbetçi, gözcü, bekçi: Oguz iline karavul olsun didi* (Dresten 236-3).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

anlamı vardır (BTS, s. 1187). Özetle, *peşkeş*, *bergüzar*, *armağan* vs. her hangisi olursa olsun *birine bir şeyi hediye etmek* anlamlı kelimelerin kökeninde mutlaka bir gariplik vardır.

İng.deki *take French leave* (izinsiz savuşmak) deyimini beceriksizliğin Türkçede *acemi* Far.da ise *türki* olarak adlandırılışı gibidir. *Teos-deyus* ilişkisine benzer bu tercihin benzerini İng.de görüyoruz: *Welsh* kelimesini büyük harfle yazarsak *Gallilerle özgü* ama küçük harfle yazarsak *borcunu ödeme-, dolandır- sözünde durma-* (argo) anlamlarına gelir.

Eruk DLT'de *bütün meyveler* anlamındayken (DLT C. I, s. 69) günümüz Türkiye Türkçesinde *anlam daralması* (narrowing) ile sadece *erik* anlamındadır. Grekçede de *karpos* kelimesi *meyve*⁴⁴ anlamındayken günümüz Yunancasında *karpuzi* sadece karpuzun adıdır.

İng.de *fate*, *kader* ve *fake* de *sahte*, *yapma*, *uydurma* anlamındadır. Orhan Veli, *mevzu* kelimesini *kader*, *hayat* anlamında kullanırken⁴⁵ acaba *mevzu hadis* terimindeki anlamını düşünmüş müdür? Her benzerlik tesadüf olamayacağına göre bu örnek, dillerdeki kodlama benzerliğinin sadece ortak özelliği sosyallik olan *gerçek* ve *mecaz anlamlar* için değil kişiye özel *çağırışım anlamı* için de geçerli olduğunu göstermektedir. *Mevzua* kelimesi için TİR⁴⁶ de *axiom*, *postulate* karşılığının verilmesi, *cevher-araz* (töz-ilinek, substance-accident) tartışmasının uzantısı gibi.

Ar. ile İng. arasında olup Türkçede her ikisi de kullanılan bir adlandırma örneği daha vardır: Felsefecilere göre *düşünen hayvan*, mutasavvıflara göre de *kabil-i hitap* olmakla diğerlerinden farklı olan *insanın* adlandırılışı. *Hayvan* anlamındaki İng. *animal* ile *canlılık*, *hayatiyet* anlamlı *animationun* kökteşliği, Ar. aslı *hayevân* olan *hayvan* ile *ebedî canlılık* anlamlı *ab-ı hayvan* yapılarını düşündürüyor⁴⁷. **İnsan konuşan hayvandır. cümlesindeki sözü söyleyenin hak etmediği tepki, tercümana olmalıydı; zira oradaki hayvan kelimesi canlılık anlamındadır ve kabil-i hitaptan farksızdır.** Grekçede *zoon* kelimesi de hem *havyan* he de *canlı* anlamındadır.⁴⁸

İnsana gelince, *teos-deyus* veya *acemi-türki* gibi adlandırmalar, düşman toplumların düşmanlık göstergesi sayılır. Acaba Ar. *insan*⁴⁹ ve İng. *human*⁵⁰ tercihlerinde, toplumlar kendi kendilerine mi düşmanlık ediyorlar! Yoksa bu, iradenin sıfatı olarak ünlenen *kül* ve *cüz*'e dair adlandırmadaki bir acz itirafı mıdır? Belki de bu, *Melâmilik* değilse bile *zübde-i âlem*, *âlem-i ekber*, *eşrefü'l-mahlukat*, *insan-ı kâmil*⁵¹ tavsiflerine daha lâyük olma tedbiridir.

Ar. *emr* kelimesi, hem **çokluğu umûr gör- deyiminde kullanılan iş** anlamında hem de çokluğu evâmîr olan *emir* (emret-) anlamındadır. İng. *order* da hem *düzen*, *tertip*, *çalışır durum* hem de *emret-* anlamındadır.

⁴⁴ Hem *ağaç meyvesi* hem de *tarlada yetişen ürün*, *hasat* anlamındadır. bk. Wilhelm Cernoll, **Griechisch-Deutsch**, Wien 1965, s. 408.

⁴⁵ *Başucumda zeytinyağı yakarak / Mevzuumu yaşamaya çalışıyordum / Bir şehirde başlayıp / Kimbilir nerde / Kimbilir ne gün bitecek mevzuumu.* (Bir Roman Kahramanı)

⁴⁶ **Türkçe - İngilizce Redhouse**, Redhouse Yay., İstanbul 1992, s. 769.

⁴⁷ *Hayevân* kelimesi Ar.daki *hayvan* anlamının yanında Osmanlı Türkçesinde bu anlamın yanında *dirilik; sağlık; canlı şey, insanla beraber bütün canlılar* anlamında da kullanılmıştır. bk. Mustafa Nihat Özön, **Osmanlıca Türkçe Sözlük**, İstanbul 1965, s. 271.

⁴⁸ Liddell-Scott, **Grek-English Lexicon**, Oxford 1987, s. 345.

⁴⁹ *İnsan kelimesinin Ar. karşılıklı ilişki içinde olma, bir şeye alışkanlık kazanma, sosyalleşme* anlamlı *üns* mastarından geldiği hususunda kaynaklar hemfikirse de mutasavvıflar, insanın günahkarlığını ve yaratılış gayesini unutmaya meyilli bir varlık olduğunu öne sürerek, bu kelimenin, mastarı *nısyân* olan *nesiye fiilinden* türetilmiş bir isim olduğunu iddia ederler. *Hafıza-i beşer nısyân ile maluldür* gibi meşhur olmuş sözler de *insan*'ın kökeni hakkındaki bu halk etimolojisini destekliyor. İnsanın kendisini *üns*'le değil *nısyân*'la açıklamaya meyilli olması ilginçtir.

⁵⁰ **Humiliate**: Kibrini kırmak, utandırmak, hakaret etmek, rezil etmek. bk. İTR, s. 474.

⁵¹ Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yay., İstanbul 1999, s. 269.

Bir başka diller arası benzerlik de hizmetkârlığın mecazlaştırılmasıyla olmuştur. Ar. *hademe* kökünden *mahdûm* (hizmet edilmiş) anlamlı kelime *efendi*, *bey*, *hükümdar* ve *oğul*, *erkek evlat* anlamında da kullanılmıştır. Kaşgarlı şunları der: “Ogul: Herhangi bir çocuğa da *ogul* denir ... Bu kelime kural dışı olarak *oglan* şeklinde cemilenir; hâlbuki *ogullar* diye cemilenmesi gerekti. Nasıl ki *erkekler* için *eren* denilmiştir *oglan* ve *eren* kelimeleri müfret olarak da kullanılır.” (DLT C. I, s. 74)

Kelimenin ETÜ’deki *kız ogul* ve *urı ogul*daki *çocuk* anlamını 14. asır Tebriz sahasındaki *oglan* şeklinde görüyoruz:

Göñli açılsun anuñ oglandurur

*Yâkub ’uñ göñlin bu söz daglandurur*⁵²

Fransızcada aslı Fransızca (Latineden gelmeyen) kelimelerden sayılan *garson* (Fr. garçon) *bekar*, *hizmetçi*, *lokanta veya kahvehane hizmetçisi* anlamlı kelimenin de sözlükteki ilk anlamı *erkek çocuktur*.⁵³

Bu örnek yukarıdaki *mahdûm* adlandırmasına tam uygun olmasa da İng.deki *damat* anlamlı *bridegroom*da benzer bir durum söz konusudur: *Bride* gelin *groom* da *uşak* anlamındadır. Damat, İngiliz’e göre *gelinin uşağı* demektir. Aynı anlam için eski Türkler *güveyi* şekli hâlâ canlı olan *küdegüyü* kullanmışlardır. Bu, *küd-* fiilinin günümüz Tatarcasında yaşayan *bekle-* (zaman) anlamından ziyade Oğuzcadaki *bekle-* (gözetle-) anlamıyla alakalı olmalı. Hatta denebilir ki *küd-* fiilinin bu anlamı, ETÜ’deki Oğuzca unsurlardan biridir. Kazak Türkçesinde *küt-* fiilinin *bekle-* ve *bak-* yanında *ağurla-*, *ikramda bulun-* anlamı da vardır⁵⁴. *Küde-* şeklinin Uygurcada ayrıca *bağır-*, *çağır-*, *gürültü et-* anlamına gelmesi, kelimenin diğer şekil ve anlamlarıyla büsbütün ilgisiz değildir.⁵⁵

İngiliz ile Türk’ün adlandırma benzerliğine bir başka örnek, kız çocuklarımızın adıdır. *Kız* kelimesi KB’de dokuz kez *nadir*, *pahalı* anlamında, 68 kez de *kız çocuk* anlamında geçer. Aynı eserde *kisi* kelimesi de *kadın* anlamındadır. DLT’de *kız*, *kız çocuk*; *cariye*; *pahalı nesne* anlamlar vardır (C. IV, s. 325). ETÜ’deki *kız ogul* yapısının yanında *kız* kelimesinin tek başına da *kız çocuk* anlamında kullanıldığını biliyoruz.⁵⁶

Her ne kadar sonradan *tilki dense*⁵⁷ de eski Türk’ün hayatında *kız* kelimesi *değerli*, *nadir* anlamından mecazlaşarak *kız çocuk* anlamına gelmişti. Aynı ilişkiyi *kıtlık*, *açlık* anlamlı *famine* ve *kadın* anlamlı *femme* arasında görüyoruz. Elbette *kız* kelitemizi *kas-*, *kıs-*, *kış-* *küs-* ve *küsüş* gibi yapılarla birlikte düşünmeliyiz. İng. *miss* kelimesinin de hem *özle-*, *ara-* hem de *kız*, *evlenmemiş bayan* anlamına geldiğini belirtelim.

Günümüz Türk lehçelerinde *nik*, *nek*, *nak* (tam, tam da) olarak kullanılan kelimeyi KB’deki *iyi*, *güzel* anlamıyla *nik* (B 64) hâlinde görüyoruz. **Steingass** dahil çoğu kaynak söz konusu kelime

⁵² Hatai Tebrizi, **Yusuf ve Züleyha**, Bakü 2004, s. 11.

⁵³ **Petit Larousse**, Librairie Larousse, Paris 1962, s. 466.

⁵⁴ Kenan Koç vd, **Kazak Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara 2003, s. 261.

⁵⁵ Ahmet Caferoğlu, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1993, s. 80.

⁵⁶ OA, Bilge Kagan kuzey yüzü 10. satır.

⁵⁷ *Tilkü*: Kinaye olarak kız çocuklarına söylenir. Bir kadın doğurduğu zaman ebeden “*Tilkü mü togdı azu böri mü?*” diye sorarlar. Kıza aldattığı ve yaltaklandığı için *tilki* denir; erkeğe yığıtlığı dolayısıyla *kurt* derler (DLT, C. I, s. 429). Ahmet Haşim’in “*Kadın mı Güzel Erkek mi?*” fıkrasındaki aşağılayıcı düşünceler her ne kadar şahsi ise de DLT’deki gibi *Müyessiretü’l-Ulûm*’daki kadını aşağılayıcı ifadeler sosyal bir kabulün ifadesidir. bk. Bergamalı Kadri (haz. Besim Atalay), **Müyessiretü’l-Ulûm**, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1946, s. 8.

için Farsça diyorsa da⁵⁸ bu yapının Türkçedeki durumu *yeniden alınma* olmalıdır: *nik* < ne+ök. Çünkü hemen her dilde *tamlık*, *bütünlük*, *kişilik* ile *güzellik*, *iyilik*; *eksiklik* ile de *kötülük* aynı kelimelerle ifade edilir. Ar. *cümlenin tam*, *bütün*; *cemalin de yüz güzelliği* olduğunu biliyoruz. Türkçe *bütün* kelimesi bugün *tam* anlamında kullanılmaktadır; *güzel* anlamı *eli ayağı bütün* deyiminde, *mümin* anlamı ise *dini bütün* ifadesinde yaşamaktadır.

İyilik, *sağlık* gibi anlamlarla *tamlık*, *bütünlük* arasındaki ilişkiye bir başka örnek İng.den: *Örneğin Perls, "Geştali" terapi yaklaşımını ilk kez kendini "bütünlük" hedefine adadığı için kullanmıştır. Bu bağlamda, bütün (whole), sağlık (healt) sağlıklı (healty), dinç (hale) sözcüklerinin ortak kökenine dikkat edin.*⁵⁹

İng. *lettuce* hem *marul* hem *salata* anlamındadır. *Marulun* asıl anlam olduğu ve parça-bütün ilişkisiyle *salata* anlamına geldiği bellidir. Aynı şekilde İng. *hand*, hem *el* hem de *amele*, *işçi* anlamındadır. Asıl anlamın *el* olduğu ve yine mecazımürselin parça-bütün ilişkisiyle bu anlamı kazandığı açıktır. Türkçede de hem bu anlam ilişkisini hem de *tiriglig* arkaik yapısını barındıran bir söz vardır: *Elinden dirlikli* (ETÜ *tiriglig*: hayat). *Yevmiyesiyle, o gün kazanabildiği parayla geçinen insan* demektir.

Make up İng.de *yap-*, *yapılış*; *alıştır-* ve *uydur-* anlamlarında görüyoruz; tıpkı Ar. *sun'* kelimesinin hem *yarat-* (creation) hem de *yapmacık* (manufacture) anlamına gelişi gibi.

Bazen de bir edebî metinde gördüğümüz *bıkr-i manayı* bir başka dilin çok anlamlı kelimesinde yakalarız. Eskilerin aşk anlayışını gösteren *Âşık oldur ki seve sevmezlene, maşuk oldur ki bile bilmezlene*⁶⁰ ifadesi, İng. *intimate* fiilinin hem *ima et-* hem de *dostluk kur-*, *yakınlık duy-* anlamlarının şerhi gibidir. Amaçsız ve genel olan *edinim* (compedence) ile amaçlı ve özel olan *kullanımın* (performance) ilişkisini araştırmak, bu iki gücün birbirini nasıl beslediğini ortaya çıkaracaktır.

SONUÇ

Barındırdığı zıtlık ve benzerliklerle *mecazlar mezarlığı* nitelemesini hak eden dil, hep kullanıcılarını aşmış bir büyümlü güçtür ve onun karşısında dilcinin durumu da sadece takipçiliktir. Bu durum adlandırma olarak da böyledir⁶¹ şaire göre de⁶². Sadece sözü söylemek değil anlamak için de bu değişmez ki Nef'î, şiiri için *ârif-i billâh eder ancak takdîr* der. Çünkü kelimeler sadece temsil ettikleri varlığı değil o varlığa dair bin yılların birikimini de beraberinde taşırlar. Zaman ve zemin derinliğinde olup biteni kavrayabilmek, sadece bilgiyi değil çok özel bir hâletiruhiyeyi de gerektirir: Ege köylüsü birkaç kişi bir işi yaparken *gidelim, içelim* der, eğer kafile üçü beşi geçiyorsa hemen ek yığılmasına müracaat eder: *Gidemiñ, içemiñ*.⁶³ Aydın ağzında (Salavatlı) tek başına birisi *giden* (<gideyin) der, bir iki kişiye *gidelim* denir; eğer kişi sayısı çoksa *gidelimiñ gızânâ* (< kızanlar) denir.

⁵⁸ *Nik*'in ilkin KB'de geçtiğini kaydeden ETS, Farsça olduğunu ve *iyi*, *güzel* anlamına geldiğini yazıyor (s. 359).

⁵⁹ Irvin Yalom (Çev. Zeliha İyidoğan Babayiğit), **Varoluşçu Psikoterapi**, Kabcacı Yay., İstanbul 1999, s. 558. Bu değerlendirmeye biz de *whole*'ün *sağlam*, *wholesome*'ın da *sıhhî*, *sıhhate faydalı* anlamını ekleyelim.

⁶⁰ Bu şairane ifadenin kime ait olduğunu ararken, dil için kullanılan *mîrî malı* (Çaldımsa da *mîrî malı* çaldım - Şeyh Galib) sözünün ne kadar haklı olduğunu Ankaravî İsmail Efendi'nin şu tanımında gördük: *Tecahül-i ârif oldur ki bir nesneyi bilirken bilmezlenme. Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha*, 1284 (1867).

⁶¹ İng. *spell* 1. Kelimeyi imla kurallarına göre doğru yazmak. 2. Kelimenin harflerini söylemek. 3. Büyü. Macaracada Edebiyat Fakültesi, *Büyücülük Fakültesi* şeklinde adlandırılır.

⁶² *Âferîn Nef'î yine tab'-ı gazel-perdâzına / Penc-beytin nüsha-i sihr-i beyândır her biri* bk. Metin Akkuş, **Nef'î Divanı**, Akçağ Yay., Ankara 1993, s. 344.

⁶³ Güner Gülsevin, **Uşak İli Ağzları**, TDK Yay., Ankara 2002, s. 117-118. Nurettin Demir, *Anadolu Ağzlarında Birinci Çoğul Kişi İstek Eklerinin İkilik Bildiren Bir Değişkesi*, **Türkçenin Ağzları Çalıştay Bildirileri**, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 2000.

R. Rahmeti Arat'ın dil içi ve diller arası diye ayırıp *ödüncleme* diye adlandırışı ve Osman Nedim Tuna'nın *başkalaşma* deyişinden hareketle *fono-semantik başkalaşma* terimini kullanırken Yunus Memmedov'un *fono-semantik farklılaşma* teriminden de söz eden Mehmet Kara'nın çalışmaları⁶⁴, Doğan Aksan'ın onca eseri, M. A. Castren, J. Grunzel, H. Winkler, G. J. Ramstedt, N. Poppe, W. Schott'un emekleri yahut Sandor Csoma bayraktarlığıyla başlayıp Armin Vambéry, L. Ligeti'yle süren arayışlar ve Ali Şir Nevai'nin Türkçenin derinliklerinde on sekiz bin âlemden daha yüce bir âlem görme yüceliği, dilin söz konusu zıtlık ve benzerlikler üzerine kurulu adlandırma kodlarını, yani nesillerin hâletiruhiyesini ortaya çıkarmak amaçlı gayretlerdir.

KISALTMALAR

Ar.	: Arapça
Far.	: Farsça
Grek.	: Grekçe
İng.	: İngilizce
BTS	: Hayat - Büyük Türk Sözlüğü
DLT	: Divanü Lugâti't-Türk Tercümesi
EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
ED	: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteen Century Turkish
ETS	: Drevnetyurkski Slovar (Eski Türkçenin Sözlüğü)
ETÜ	: Eski Türkçe
İTR	: İngilizce Türkçe Redhouse
KB	: Kutadgu Bilig
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
OA	: Orhun Abideleri
OTÜ	: Orta Türkçe
ÖTS	: Örnekleriyle Türkçe Sözlük
TDK	: Türk Dil Kurumu
TİR	: Türkçe - İngilizce Redhouse
TS	: Türkçe Sözlük
TT	: Türkiye Türkçesi
YTS	: Yeni Tarama Sözlüğü

⁶⁴ Mehmet Kara, *Ayrı Düşmüş Kelimeler*, Çağlar Yay., Ankara 2004, s. 14-15.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Süreyya, **Mizânü'l-Belâga**, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul 1303.
- AKKUŞ Metin, **Nef'i Divanı**, Akçağ Yay., Ankara 1993.
- Ankaravî İsmail Efendi, **Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha**, 1284 (1867).
- ARAT R. Rahmeti, **Kutadgu Bilig I** Metin, TDK Yay., Ankara 1991.
- ATALAY Besim, **Divanü Lugâti't-Türk Tercümesi**, TDK Yay., Ankara 1986.
- Bergamalı Kadri (haz. Besim Atalay), **Müessiretü'l-Ulûm**, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1946.
- CAFEROĞLU Ahmet, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1993.
- CEMOLL Wilhelm, **Griechisch-Deutschesh**, Wien 1965.
- CLAUSON Sir Gerard, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteen Century Turkish**, Oxford 1972.
- Drevnetyurkski Slovar**-Eski Türkçenin Sözlüğü, haz. V. Nadelyayev vd., Leningrad 1969.
- ERGİN Muharrem, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yay., İstanbul 2007.
- ERGİN Muharrem, **Dede Korkut Kitabı TDK Yay.**, Ankara 1997.
- GÜLSEVİN Gürer, **Uşak İli Ağzları**, TDK Yay., Ankara 2002.
- Hayat - Büyük Türk Sözlüğü**; Hayat Yay., İstanbul.
- Hatai Tebrizi, **Yusuf ve Züleyha**, Bakü 2004.
- İngilizce Türkçe Redhouse**, Redhouse Yay., İstanbul 1991.
- KARA Mehmet, **Ayrı Düşmüş Kelimeler**, Çağlar Yay., Ankara 2004.
- KARAAĞAÇ Günay, **Türkçe Verintiler Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara 2008.
- KARAAĞAÇ Günay, **Dil Tarih ve İnsan**, Kitabevi, İstanbul 2008.
- KOÇ Kenan vd., **Kazak Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara 2003.
- Kul Mesud, **Kelile ve Dimne**, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Bölümü, Yazma no: 1897.
- Liddell-Scott, **Grek-English Lexicon**, Oxford 1987.
- ÖNER Mustafa, **Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara 2009.
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük**, MEB Yay., Ankara 1995.
- ÖZÖN Mustafa Nihat, **Osmanlıca Türkçe Sözlük**, İstanbul 1965.
- Petit Larousse**, Librairie Larousse, Paris 1962.
- STEINGASS F., **A Comprehensive Persian-English Dictionary**, Lübnan 1975.
- Tarama Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara 1967.
- Türkçe - İngilizce Redhouse**, Redhouse Yay., İstanbul 1992.
- Türkçe Sözlük**, TDK Yay., Ankara 2005.
- ULUDAĞ Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yay., İstanbul 1999.

UYGUR C. Vedat, **Özbek Türkçesi- Gramer, Kelime Tahlilleri, Metinler, Aktarmalar, Sözlük**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2008.

YALOM Irvin (Çev. Zeliha İyidoğan Babayığit), **Varoluşçu Psikoterapi**, Kabalcı Yay., İstanbul 1999.

Yeni Tarama Sözlüğü (haz. Cem Dilçin), TDK Yay., Ankara 1983.